

УДК 792.2(045/046)

СУЛАЙМАНКУЛОВА М.Б., КГУСТА им. Н. Исанова, Бишкек, Кыргызская
Республика,
e-mail:

SULAIMANKULOVA M.B., KSUCTA n.a. N. Isanov, Bishkek, Kyrgyz Republic

КУУДУЛДАРДЫН ӨНӨРҮ – КОМЕДИЯЛЫК ПЬЕСАНЫН ЖАНА САХНАНЫН ПРООБРАЗЫ

МАСТЕРСТВО КОМИЧЕСКИХ АКТЕРОВ – ПРООБРАЗ КОМЕДИЙНОЙ ПЬЕСЫ И САХНЫ

SKILLS OF COMIC ACTORS – PROTOTYPE OF COMEDIC PLAYS AND THE SCENE

Макалада элдик куудулдардын өнөрү Совет доорундагы комедиялык театрдын алгачкы прообразы болгондугу тууралуу маалыматтан кабар берет.

Өзөк сөздөр: куудулдар, комедиялык сахна, Айдаралы жөргөлөк, комикалык өнөр, Куйручук, элдик актер, Ш.Термечиков, оозеки драматургия.

Статья посвящена творческой деятельности актеров комедийного жанра, являющихся основоположниками театра комедии Советской эпохи.

Ключевые слова: комические актеры, комическая сахна, Айдаралы жөргөлөк, комические мастерство, Куйручук, народный актер (артист), Ш.Термечиков, устная драматургия.

The article is consider to creativity actors of comedy genre, who are founders of the Soviet era theater comedy.

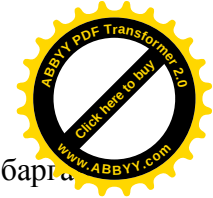
Key words: comic actors, comic scene, Aidaraly Jorgolog, comic skills, Kuyruchuk, national actor (artist), Sh.Termchikov, oral dramaturgy.

Элдик таланттардын арасында өзгөчө бир категориядагы өнөрлүүлөр болуп келген. Мындай адамдар калк ичинде бөтөнчө популярдуулугу менен айырмаланышкан. Булар – албетте, куудулдар. Куудулдардын айлана-тегерегине көрсөткөн өнөрлөрү өзүнчө бир комедиялык сахнаны элестетип турат. Куудулдар элди каткырык-күлкүгө бөлөгөн. Алар өздөрүнүн жылаңач төөнү такымга чапкандай, ташка тамга баскандай айткан чечен сөздөрү, «чындыктын чечекейин жара сайган» куйкалагыч күйдүргү кептери менен коомдогу социалдык жана нравалык илдеттерди, ар кандай атка минерлердин, элдин канын соргон чоң курсак мансаптуулардын, сүткорлордун, кайрымы жок сараң байлардын терс жорук-жосундарын сынга алышып, туудурган күлкүлөрү аркылуу элдин көзүн ачышкан. Алардын тууроочулук өнөрү, турмуш-тиричиликтен алынган сценалары, комикалык кыймыл-аракетке карк аткаруучулук таланты адамдардын боорун эзип, жарпын жазып, кумардан чыгарган. Кишилер күлүп жатып өздөрүнүн дилин агартышкан. Куудулдардын өнөрүнүн күчү ушунда болгон. Кыргыздардын айтылуу Айдаралы куудулчунун өнөрү жөнүндө профессор С.Байгазиев минтип жазат: «19-кылымдын аягында, 20-кылымдын башында жашаган Айдаралы жөргөлөктүн куудулдук, артисттик өнөрүн карап көрөлү. Көпчүлүктүн ортосунда элди кыраан-каткы күлкүгө бөлөп аткарылган Айдаралынын «Көйрөң күүсү» күлкүлүү ыр саптары, бөтөнчө интонация, добуш, каткырык, оозу-мurdун кыймылдатып, дене-боюн солкулдатып шумдуктануу, башындагы топусун ары-бери секиртип жөрмөлөтүү, комузда кол ойноктотуу менен коштолот. Айдаралы нагыз комик-актердун, жадагалса клоундун дал өзү. Анын «Көйрөң

күү» оюнунда сырткы комизм өтө күчтүү. Бир сөз менен айтканда, Айдаралы жөргөлөктүн бул сахнасы тамашалуу буффонаданын, комикалык фарстын боекторуна ширелген, ичине музыканы да, ырды да, үндү да, мимиканы, пантомиманы да камтыган, чебер артистизмге оронгон синкретикалуу жайдары, шайыр эстрада болуп эсептелет. Айдаралынын эриндери, кашы, көзү, бети, колу, буту, бүт тулкусун иштеген. Анын денеси бүт эле пластика болгон. Ошон үчүн Айдаралы жөргөлөктү биринчи көргөндө акын Калык: «Жинди болгон улактай шылкылдаган сен кимсиң? Суусамырдын сазындай, былкылдаган сен кимсиң?» - деп бекер жеринен ырдабаган. Айдаралы «Көйрөң күүнү» аттын үстүнө отуруп да аткарган. Ал минген бээсинин куйругу менен жалын кыркып, жылкынын кебетесин да «Көйрөң күүгө» ылайыктап күлкүлүү кылып, бир бутун бээнин жалына арта салып коюп, ээрдин үстүндө «оюн койгонун» көргөн адамдар болгон. Аттын үстү Айдаралы үчүн өзүнчө бир сахна сыяктуу»[1]. Профессор С.Байгазиев Айдаралынын комикалык өнөрүнүн театралдуулугун мына ушинтип таамай белгилеген.

Дегеле, Орто Азия, Туран чөлкөмдөрү куудулдук өнөргө бай катары саналып келет. Атактуу Кожо Насредин же Апенди, кыргыздын Куйручугу куудулдук маданияттын символдору сыяктуу. Кыргыздын хандары, бай-манаптары илгери өздөрүнүн жанында ырчыларды алып жүргөн болсо, Бухаралык, Самарканддык эмирлер өздөрүнүн ордосунда атайын куудул-күлдүргүчтөрдү күткөндүгүн тарыхый маалыматтар далилдейт. Маселен, орус миссионери В.В.Крестовский 1877-жылы Бухара эмирчилигинин алдында иштеген куудулдар театрдык группасынын көрсөткөн оюну жөнүндө мындайча маалыматты жазып калтырган: «Масхарабоз, «строя грубейшую рожу, показывает вид, будто ловит мух и ест их». Потом два масхарабоза «вместе дают звукоподражательное представление, изображая, например, знакомство собак между собой, кота, влюбленного в кошку, и двух котов-соперников, петушиный бой, квакающих лягушек, упрямство осла и его погонщика и т.п. Все это выходит довольно смешно, тем более, что типичные ухватки, мимика и подражание голосам животных схвачены весьма верно. Потом от животного эпоса дело переходит к людям, и клоуны разыгрывают какую-то базарную сцену между деревенским простофилей, приехавшим в город на рынок, и городским пройдохой и плутом «далолом», который всячески дурачит и надувает первого»[2]. Ал эми казактын көрүнүктүү жазуучусу Сабит Мукановдун куудул адамдын казак коомундагы (казактарда «Ку» деп аталат) орду жана ролу жөнүндө эмне деп жазгандыгы менен таанышуу да маанилүү деп ойлойбуз: «Ку – бул чыныгы артист. Ал элдин турмушун беш колундай билген, турмуштагы терс көрүнүштөрдү, адамдардын кемчиликтерин байкап, аларды элдик жыйындарда мыскылдаган инсан. Ку таасирдүү сахналык чеберчилик менен аткарыла турган бай репертуарга эгедер болгон»[3]. Өйдөтө ысымы аталган кыргыздын Куйручукун Шаршен Термечиковдун мүнөздөгөнү төмөнкүчө: Куйручуктун көзү тунук, сөзү курч. Жаасы катуу, тили мурч. Анын алдынан эч ким өтпөйт, аны менен айтышууга эч кимдин дити жетпейт. Жок жерден сөз чыгарган, шооласыз жерден көз чыгарган, жаактууга жеңдирбеген, шамдагайга эндирбеген, акылдуунун айласын тапкан, алдым-жууттумдун абийирин ачкан, адам баласынын кебетесин көрүп, көңүлдөн чыкпас ат кое билген сөзгө чечен чебер киши эле»[4]. Демек, Орто Азия элдеринин куудулдары өздөрүнүн маданий чөйрөсү, жекече индивидуалдуу жүзү, стили менен бири-биринен айырмаланса да, алардын өнөр ишмердиги негизинен өзүнүн театралдык мүнөзү жана жамаатта аткарган социалдык-маданий, тарбиялык кызматы жагынан жалпылыкка ээ. Куйручуктун өнөрү ар кырлуу. Бирде ал сатиралык планда тиричилик сценаларын аткарган актер, бирде бир нерселерди таамай карикатуралап мүнөздөп, «дуу» эттире күлкү чыгарган комик, бирде берилген суроого мурчтуу, мыскылдуу жоопторду чукугандай таап, адамдарды сөзгө жыккан күйдүргү чечен. Ал аш-тойлордо, кишилер топтошкон жерде ар дайым чок ортодо – элдин сүйгөн эрмеги. Маселен, Куйручук адамдардын тышкы кебетесин, өң келбетин бир нерселерге күтүлбөгөн ракурста салыштырып, капыс күлкү туудурганга тубаса чебер болгон. Куйручуктун бул өңдүү жөндөмүнө мүнөздүү көрүнүш катары төмөнкү фактыны мисал тартууга болот. 1937-жылы Фрунзеден Нарын

областынын Жумгал районуна залкар таланттардан турган концерттик бригада бар. Ошол концерттик бригаданын мүчөлөрү менен Жумгалда жашаган Куйручуктун кантип таанышкандыгын театр таануучу Көпбай Күмүшалиев мындайча эскерип баяндап берет: «Бөлмөнүн ичи жанданып калды. Куйручук:

- Мынабу кош ооз бардаңке мылтык мурундаган кара кишиң ким? – деп Алымкулга кайрылды.

- Карамолдо Орозов деген атактуу комузчу ушу.

- Каз, өрдөгү көбүрөөк жерден болгондуктан, апасы бардаңкелүү кылып төрөп койгон тура, - деди Шаршен.

- Мен дагы ошондой го деп боолгологон элем, жаза айтпаптырмын, - деди Куйручук.

Ичилип жаткан чай, сунулуп жаткан кымыз токтолуп, бөлмөнү күлкү басты. Кимиси дагы эмне дээр экен дегендей олтургандардын көңүлү Куйручук менен Шаршенге бурулуп калды.

Куйручук: - бул ким, тигиниң ким болот? – деп эч кимди сөөмөйү менен көрсөтүп сурабады. Ал бар болгону көзүнүн кыйыгы менен карап, бирок көңүлү бурулган кишинин сырткы көрүнүшүнө, ички дүйнөсүнө таандык салыштырууну чукуп алгандай таап Алымкулга кайрылып олтурду.

- Дандырдан чыгарылган базар тооч беттенген кызыл кишиң ким?

- Черткен күүлөрүн санасам бир куржун болгондой. Комузчулук жагы Карамолдо менен Ыбрай Тумановду борбуйлап келаткан комузчу Чалакыз Иманкулов дегенибиз ушу.

- Чала эмес бүтүн кыз болбой калганы өкүнүчтүү. Жүктүн бурчунда олтуруп темир комузга шыңгырамасын аткарганда далай жигиттердин жүрөгүн сыздатчудай неме тура.

- Атаганат дечи, Куке! Убалы апасына жетсин, - деди Шаршен.

Алымкул күлкүчү киши эле, тукумуң курган Шаршендин жиреп жатканын карачы, деп ыкшып күлдү.

Мусаны карап туруп: - Музоосун жалаган ак уй кейиптенген ак жуумал жигит ким? – деди Куйручук.

- Ал өзүңүздүн иниңиз Куке. Тогуз-Тородон чыккан атактуу обончу, ырчы Муса Баатов.

- Корккон түлкүдөй ырсайган балаңар кайдан?

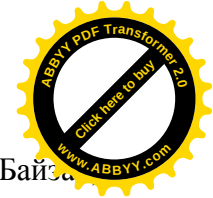
- Олимпиадага Ат-Башыдан келип катышып, филармонияга обончу болуп өткөн Жумамүдүн Шералиев деген жаш ырчыбыз ушу, - деди Алымкул.

Шекербек Шеркулов ошол жылы келте оорусу менен ооруп айыккан эле. Чачы түшүп, башы тарбылала болуп калган болучу. Куйручук аны карап туруп:

- Кырчаңгы кербышты кейиптенген жигит ким?

- Таластык Шекербек Шеркулов деген комузчу. Черткен күүлөрү менен ырдаган ырларынын күрдөөлдүсү Атайдыкы»[5]. Көпбай Күмүшалиевдин бул эскерүүсү боюнча Куйручуктун минтип күтүүсүздөн окшоштуруп салыштырганы бутанын дал өзүнө тийип, кыраан-каткы күлкүнү жараткан. Концерттик бригаданын мүчөлөрү Куйручуктун бул сөздөрүнө терикмек тургай боорлорун тырмап күлүшкөн. Себеби, алар бул нерсеге куудулдун өнөрүнүн спецификасынын жана куудулдун кыла турган кызматынын, анын аткарууга дайыма даяр турган күтүүсүз номеринин контекстинен карап жатышат. Куйручук да бул жерде өзүнүн жекече адресатынан эмес, атайылап куудул-комиктин амплуасында сүйлөп отурат. Куйручуктун бул жоругу өз ичине драмалык диалогду да, театрдык – оюндук башталманы да камтыган артисттик табияты жана күлкүгө ширелгендиги менен баалуу.

Куйручуктун бул куудулдук поступкасы негизинен анын кептик иш-аракетин (словесное действие) көрсөтүп турат. Куудулдун өнөрүнө анын аткаруучулук иш-аракети жагынан да карап, бир мүнөздүү мисалга назар салалы. Маселен, анын эл башчысы, манап Шабдан Жантаев менен болгон сценасы менен таанышалы. Окуйлу: «Эл башы аталган барктуу манаптарды жыйын учурунда тайманбай беттеп, башкалар даабаган жүйөлүү,

көптүн кыбасын кандырган акылман сөздөрү аркылуу ийине келтирип, саяк Байза сарбагыш Шабдан манаптардын алкоосу менен «мындан ары Куйручуктун айтканы эки делбесин» жардыгы аркасында сыймыгы көтөрүлүп, даңазасы оң-солго тарайт. Ажат ачар калысы катары Байзак баатыр, Көкүмбай манап, ыктуу учурда Шабдан төрө шыноорлотуп, тамаша шыгына канып, кээде өзүлөрү да мазактоосун көтөрүп, Куйручукту аттап-тондоп кадырлашат. Көп далилдин ичинен сөзүн, тамашасын анча алик албай, тондоосун тарткан Шабданга сыр көргөзүп, акыры чочутуп, тон жамынып, ат минген, сапарчылоого кошо жүргөн учурундагы нөшөрлүү, чагылгандуу жолдогу жоболонун келтирели. «Жаан басылганча береги айылга кайрылалы баатыр» - дегенине Шабдан болбойт. Шөмтүрөп үшүгөн Куйручук амал ойлоп алдыга чабат. Чагылган чарт-чурт жаркылдаганда атынан сулк кулайт. Шабдан эки жигитин чаптырат. Алар башын көтөргөндө Куйручук араңжан кыңылдайт.

- Баатырга угузгула. Тилимди албай убалыма калып, каныма забым болду. Мага чагылгандын огу тийди. Балдарым жетим калды. – Шалк этип эстен танат.

Шабданга жигиттери керезин угузушат. Баатыр кейип, бөктөрүнчөктөгү ноту чепкенин чечтирип «өлүктү» ороп, айылга өңөртүп келет. Жапакеч мырза «атпай кыргызга малым куудул Куйручукту ээрчитип жүрүп өлтүрүптүр», кайрандын «таң-тамашасынан айрылдык» - деп жаманатты болуудан чочулап, кара ашына мал сойдуруп, башка үйгө «өлүгүн» койдуруп, Жумгалга кабар жөнөтөрдө акмалагандарды үркүтүп, ноту чепкенди жайкалта кийип, «тирилип» сыртка чыгат. Анын опуртмалуу тамашасына элейген элге кошула Шабдан башын чайкап ыкшып күлөт.

- Тентек, мени аябай коркутпадыңбы?! Ушинтип да мазактайсыңбы?

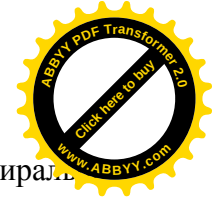
Анда Куйручук мурутунан жылмая:

- Э, Баатыр! Калайык-калктын бакиси сизден коркот. Сиз менден бир жолу корксоңуз не болмокчу?

- Тентек, мындан кийин мени мазактабай жүрчү. Мени коркутканыңды эч кимге айтпа. Ооз бастырыгыңа үстүндөгү чепкенге кошо ат мингизем – дейт Шабдан» [6]. Бул мисал Куйручуктун нечендеген куудулдук аткаруучулук жорук-жосундарынын бирөө гана. Бирок, бул жерде белгилеп баса көрсөтө турган нерсе, куудулдун күчтүү актердук шык-таланты. Өлгөн адамдын «ролун» ушунчалык ишенимдүү, табигый «аткаргандыктан» Куйручуктун «өлүмүнө» Шабдан манаптын шылуун жигиттери, а түгүл көптү көргөн Шабдандын өзү да эч шек кылбай ишенип, андан ары өлүктү коюунун камын көрүп отурат. Куйручуктун бул «ролунан» улам жогорудагы Сабит Мукановдун элдик куудулдардын нагыз актерлор экендиги жөнүндөгү оюнун чындыгына дагы бир жолу ынанабыз.

Өзүнүн өлбөс өнөрү менен ак калпак журтка аттын кашкасындай таанылып, эл ичинде ысымы кеңири популярдуулукка ээ болгон ошондой элдик актерлордун дагы бири – куудул Шаршен Термечиков болуп эсептелет. Ш.Термечиковду атактуу Куйручук өзү «Күлкүнүн кенчи, кайгы менен капанын каргашасы, мунун тамашасын укканда, энесине өкүрүп жаткан жигит менен эрине ыйлап жаткан жесир келин да күлөт. Элге ушундай шайыр керек» - деп мүнөздөгөн[7].

Эгерде Куйручук өзүнүн куудулдук жоруктарын, чечендигин тикенектүү, тибирткелүү сөзүн конкреттүү кырдаалга жараша күтүүсүздөн «импровизациялап» чыгарса, Шаршен Термечиков да ушундай эле өнөргө эгедер болуп, бирок Куйручуктан айырмаланып, көп учурда күн мурун оозеки түзүп алган өзүнүн сценарийи, комедиялык «минипьесаларынын» долбоору менен иштеген. Маселен, Октябрь революциясына чейин Шаршен сюжети реалдуу турмуш-тиричилик темасынан алынган, өзү жараткан «Энемдин кошогу», «Күйөө жолдош» аттуу оозеки пьеса-сценарийлер боюнча эл алдында күлкүлүү номерлерди дайыма аткарып келген. 1920-30-жылдарда ал «Улак тартуу», «Бакшы келди», «Кыз оюндарында», «Бала сооротуу», «Мен эмне ударник болбойм», «Доклад», «Абышканын кемпирине күү чертип бериши» деген сыяктуу отузга жакын сценкалардын оозеки тексттерин жаратып (булар кийин кагаз бетине түшкөн), ошол долбоорлор боюнча

калайык-калкка өнөрүн тартуулаган. Шаршен Термечиковдун сценкалары, сатиралык миниатюралары, аңгемелери көп учурда драмадагыдай диалогдорго, монологдорго ширелген. Анткени, алар эл алдында аткарууга эсептелген. Мисалы, анын атактуу «Күйөө жолдошунун» бир үзүндүсү менен эле таанышып көрөлү. Окуйлу: «Мен уйгурча төрт ооз ыр билип айтып жүргөндөн кийин, мени бир жигит тегеректеп калды:

- Айланайын, акын болуптурсуң, ар немеге жакын болуптурсуң, ырчы болуптурсуң, ырдап турчу болуптурсуң. Мени ээрчигин, - дейт.

- Кайда?

- Кайыныма жүргүн, ала турган зайыбыма жүргүн, өзүм сүйгөн айылыма жүргүн.

- Барганда эмне кылам?

- Ырдайсың.

- Ырым бат эле түгөнүп калат, кантем?

- Кайта-кайта айта берсең деле мейли, - деди.

- Энемдин кошогу жарайбы?

- Жарайт.

- Эмесе болот. Кайының, жаңы ала турган зайыбың, деги дайының ким?

- Төмөнкү жерде, төлөк деген элде.

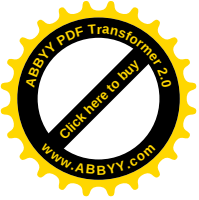
- Эмесе, жүр, - деп ээрчип алдым.

Кечке маал көргөздү.

- Тетиги эки үй, бери жагы жети үй, четтеги беш үй, менин кайыным, - деди.

- Эмесе, ырдайын, - деп ырдай бердим. Элдин баары эшикке чыгып карап калды, ырдай бердим. Кечинде үйгө киргизди, ырдай бердим. Үч кыз, төрт келин жаныбызга олтурду, ырдай бердим»[8].

«Күйөө жолдош» башынан аягына чейин ушундайча диалогдорго каныккан. Аталган чыгарма түздөн-түз пьесанын өзүн элестетет. «Пьеса сахнасыз өлүк дене» деп Н.В. Гоголь айткандай, «Күйөө жолдоштун» оозеки текстине жан киргизип, жашоо берген улуу нерсе – бул Шаршендин эч кимдикине окшобогон оригиналдуу аткаруучулук таланты болгон. «Күйөө жолдош» бири-бирине окшобогон беш-алты персонаждан турат (күйөө жолдош, келин, аксакал, чоң эне, колукту, кыздын кичүү жана улуу эжелери). Демек, чыгарманы аткаруу үчүн сахнага беш-алты актер чыгышы керек. Бирок ушул каармандардын ролунун бардыгын куудул Шаршен өзү жалгыз аткарган. Шаршендин бири-бирине окшобогон, «пьесада» өзүнүн жекече милдети жана функциясы бар бөлөк, бөлөк кейипкерлердин дал өзүнө айлана билүү таланты (талант перевоплощения) жана тууроочулук жөндөмү ченемсиз болгон. Катышуучу каармандардын ар биринин кыймыл-аракетин, жорук-жосунун, мүнөзүн, речин келиштире туурап, жөндөмсүз күйөө жолдоштун кылыктарын, жана энөө эжелердин, чоң эненин кошок кошконун юмордук планда дал өзүндөй таамай аткарып, отурган элдин боорун эзген. «Шакемдин турган турпаты күлкүгө ширелген белем. Сөзүн айтпай сахнага чыкканда эле эл күлүүчү. Кээде мостоюп, бир нерсени тыңшагандай элейип, кайра муңая түшүп, жаагын чайпап тамшанып, сөзүн баштай электе эле элдин боору катып калуучу. Кыскасын айтканда, сөзүнөн да, жөн турганда өзү кызык эле», - деп эскерет Абдашым Көбөгөнов [9]. Бул эскерүүнү бекер келтиргенибиз жок. Анткени Ш.Термечиковдун өңү-башы, дене-бою табиятынан өтө пластикалуу келип, мимикага, ымдоо-жамдоолорго, пантомимикалык кыймылдарга абдан бай болгон. Ушул касиетине куудулдугу, интонациясынын көп түрдүүлүгү, имитацияга ийкемдүүлүгү, чечендиги, төкмөлүгү, комузда кол ойнотуу, ырдоо, обон созуу жөндөмү, артистизми айкалышып, Шаршендин аткарган сахналарынын жогорку комикалык эффективдүүлүгүн жараткан. Ушундан улам учурунда Ш.Термечиковдун аткаруучулук өнөрүнө өз көзү менен күбө болгон театр таануучу Н.Львов куудул жөнүндө «Талант Шаршена многообразен, он поет, рассказывает, жестикулирует, играет на комузе. Мимика его подвижна и разнообразна. Шаршен берет свою шапку и, как ребенка, нянчит на руках, пародируя то злую, то слишком добрую мать. Он один проводит уморительную сцену объяснения влюбленных, сыплет остроты, поет

частушки» - деп туура жазган [10]. Шаршен бекеринен 1932-жылы Кыргыз профессионалдык театрына артист катары кызматка алынган эмес.

Кыскасын айтканда, элдик куудулдардын өнөрү Совет доорундагы комедиялык театрдын алгачкы прообразы болгон десек жаңылышпайбыз. Комедиялык сахна элдик кыртыштагы куудулдардын кайталангыс искусствосунан өнүм алып чыккан. Шаршен Термечиковдун оозеки пьесалары, интермедиялары, сценарийлери профессионал драмалык чыгармачылыктын элдик аңыздагы алгачкы бүчүрлөрү болгондугу талашсыз. Биздин оюбузду театр таануучу Ж.Кулмамбетовдун пикири да далилдейт: «Куйручук, Шаршен сыяктуу куудулдардын искусствосунун негизин чакан-чакан оозеки аңгемелердин түрмөгү түзгөн. Ал аңгемелерде драматургиянын компоненттери кеңири орун алгандыктан оозеки драматургия деп айтууга толук негиз бар» [11].

Адабияттар тизмеси

1. Байгазиев С. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы [Текст] / С.Байгазиев. - Бишкек: Элпек, 2002. - 98-б.
2. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского [Текст] / В.В.Крестовский. - СПб.: 1877. - 176-б.
3. Муканов С. Истоки Казахского театра [Текст] / С.Муканов // Литература и искусство Казахстана. -1940. - №1. - 89 с.
4. Күмүшалиев К. Алар баштоочулардан болушкан [Текст] / К.Күмүшалиев. - Фрунзе: Кыргызстан, 1979. - 195 б.
5. Күмүшалиев К. Залкар таланттар [Текст] / К.Күмүшалиев. - Фрунзе: Кыргызстан, 1973. - 190 б.
6. Өскөналы уулу Э. Эй, бу Куйручук [Текст] / Өскөналы уулу Э. - Бишкек: «Шам» басмасы, 1997. - 17-19-б.
7. Термечиков Ш. Күйөө жолдош [Текст] / Ш.Термечиков. - Фрунзе: Кыргызстан, 1982. - 87-88-б.
8. Көбөгөнов А. Күлкүнүн булагы [Текст] / А.Көбөгөнов. // Китепте: Термечиков Ш. Күйөө жолдош, 205-б.
9. Львов Н. Киргизский театр [Текст] / Н.Львов. - Москва: Союзполиграфком, 1953. - 9-б.
10. Кулмамбетов Ж. Куудулдар театры [Текст] / Ж.Кулмамбетов. // Ала-Тоо. - 1985. - №2.
11. Ажыбекова Ш.У. Образ А.Осмонова в кино, и художественном самодеятельном театре [Текст] / Ш.У.Ажыбекова //2017. - №3(57). -с. 63-66.
12. 13. Ибраев С.К. Этноискусство - основа этнографии традиционного жилища кочевников [Текст] / С.К.Ибраев. - 2017. - № 4(58). - с. 116-119.